Retruque

RETRUQUE AO RELATORIO DE IVO CASTRO

Rosario Álvarez

Universidade de Santiago de Compostela

Agradezo ao Consello da Cultura Galega a distinción que me fai ao convidarme a participar neste foro e a honra de compartir mesa co querido e admirado profesor Ivo Castro, para exercer este labor de retrucante. Os que coñecen a parte galega desta mesa saben que os dous retrucantes (Elías Torres e eu mesma) mantemos posicións políticas e estratéxicas diferentes respecto da relación que Galicia e o galego deben manter con Portugal e o portugués (e por extensión cos países de lingua portuguesa); non se discute, en cambio, que os dous partimos do recoñecemento dunha orixe histórica que une de forma especial Galicia e Portugal, e dunha grande afinidade lingüística e cultural que é preciso manter e reforzar.

A espléndida exposición do relator non deixa moito lugar á réplica, pois no seu esforzo de obxectividade absoluta tanto se preocupa de explicar que «não existe um reino de maravilha chamado Lusofonia» coma que entre Galicia e Portugal (por tanto comprendendo a lingua e a cultura, mais algo máis) existe unha relación de irmandade que asenta «num tesouro imenso de afinidades, que não precisam de ser enumeradas». Neste contexto presento a miña perspectiva, desde Galicia e o galego, coa esperanza de que contribúa a alimentar e definir o debate.

1. Na primeira parte da súa exposición, o profesor Ivo Castro pregúntase se existe a *Lusofonia* e discute o significado deste termo, tendo en conta non só a opinión de persoas autorizadas senón a súa utilización desigual no mundo luso-falante.

O certo é que o termo *lusofonia* triúfa porque resulta práctico xa que facilita a referencia a un amplo conxunto de países e comunidades unidas polo trazo común da «lingua portuguesa» (coas variedades que naturalmente se comprenden baixo esa denominación histórica) ou, alargando máis o ámbito, unidas polo trazo común «lingua do toro galego-portugués» (coas variedades corres-

pondentes, calquera que sexa o seu status). Problemas de definición á parte —mesmo de definición que cambia conxunturalmente—, a existencia dun termo tal resulta conveniente tanto desde a óptica das comunidades que falan portugués coma desde a dos galegos, con independencia de que sexamos ou non «reintegracionistas».

Na súa exposición, Ivo Castro mostrou como o concepto *lusofonía* se move entre unha pulsión *unificadora* e unha pulsión *separativa*, sinalando dese xeito a raíz dos seus problemas e da falta dunha aceptación xeneralizada. Se por tras de *lusofonía* se entende a existencia dunha lingua única, cunha variedade estándar unificada (non só na grafía), compréndese que non suscite a adhesión entusiasta das comunidades con variedades territoriais máis puxantes, nomeadamente a brasileira; tampouco é aceptable para a inmensa maioría dos galegos, entre os que me conto, na que se poderían incluír os grupos reintegracionistas menos radicais. Se por tras de *lusofonía* pairase a idea da diversificación natural das linguas e comprendese as distintas normas existentes no amplo e disgregado dominio territorial do portugués, o termo sería aceptable para as comunidades que non falan o portugués europeo, que verían recoñecidos os seus trazos identitarios; tamén o sería para unha gran maioría de galegos, sempre que se aceptase que o elo de unión é a lingua portuguesa ou a galega; os crioulos de base lexical portuguesa terían tamén un mellor encaixe por esta vía. Repárese en que, en última instancia, as dúas posicións son *unificadoras*: a diferenza está en que unha é *uniformizadora*, en contra do ser natural das linguas, e a outra é *integradora*, pois, aínda que recoñece as diferenzas, salienta e fortalece os trazos comúns (dos que todos son conscientes, pois doutro xeito non habería caso). O modelo parécese menos ao da *francofonía*, que en palabras de Ivo Castro serviu de modelo á concepción uniformizadora de *lusofonía*, que ao de *romania*; e non estará de máis lembrar aquí que en Europa se está revitalizando neste momento este espazo lingüístico de maior proximidade, no que cada pobo conserva a súa lingua, mais afortalando a base común e tendendo pontes para a comprensión mutua.

2. Da súa exposición despréndese que, no dominio da lingua portuguesa, o termo *lusofonía* ten maior difusión en ámbitos culturais e económicos ávidos de «públicos alargados»; tamén no caso de Galicia, engado, poden darse avides

análogas. A partir do xuízo «galego/portugués europeo = lingua ou cultura minoritaria», xorde o temor ao illamento e á minoración.

Uns pretenden rompelo formando parte dun conxunto máis amplo, no seu parecer máis forte canto máis unitario nos trazos que o definen, pois cren que calquera recoñecemento da diversidade é un síntoma de febleza: é a concepción dunha *lusofonía* uniformizadora; é tamén, por citar outro exemplo coñecido e padecido por nós, a idea da España «unha», sen concesión á diversidade lingüística e histórica das nacións que a integran. Para Galicia e o galego, a participación nunha empresa tal só pasa pola ocultación da súa personalidade e, en definitiva, pola subordinación e a disolución.

Outros loitan contra o illamento e a minoración creando espazos de cooperación e entendemento, redes en que se cultivan os elementos cohesivos e programan as accións de interese común, nas que cada parceiro contribúe achegando o capital da súa identidade. A *Lusofonía* así entendida só pode ter beneficios para Galicia e o galego, calquera que sexa o alcance territorial da cooperación e intercambio establecidos no seu seo: circunscrita á especial irmandade atlántica entre Galicia e Portugal, amparada no fluxo histórico tradicional entre Galicia e Brasil, procurada estratexicamente entre Brasil, Galicia e Portugal, como países de maior tradición, etc.

Como ben indica o relator, a avidez de públicos alargados non se detén no plano simbólico e de prestixio sociolingüístico: é tamén un asunto de índole económica. Moitas veces nos temos enfrontado co argumento de que unha portuguesización do galego faría posible a circulación de libros e outros produtos culturais no mercado portugués e, moito máis gorentoso aínda, no mercado brasileiro. A exposición que acabamos de escoitar abonda por si mesma como contraargumentación, pois mostra de xeito dramático como (palabras súas) «as pontes audiovisuais [e escritas] não atravessam o Atlântico sul português tão perfeitamente como fazem no Atlântico norte inglês»; poderíamos engadir nós que tamén máis imperfectamente ca no Atlántico sur español. Téñase en conta que esa forma atenuada de tradución (textos escritos) e os subtítulos (audiovisual) se fundamenta na distancia entre o portugués europeo e o brasileiro, para nós e para todos eles menos perceptible cá que separa o galego de ambas as normas portuguesas. Os poucos autores galegos que circulan en Portugal están traducidos ao portugués, tamén os que pretendidamente evitaban a tradución escribindo en

norma reintegracionista (véxase a recensión de Fernando Venâncio á edición portuguesa de *Inxalá*, de Carlos Quiroga¹); non hai concesión ningunha ás particularidades galegas, nin sequera a mínima que simpaticamente se lles concede ás brasileiras, angolanas ou timorenses².

3. Situémonos, por tanto, na única *Lusofonía* aceptable para que Galicia e o galego poidan ser parceiros: a que integre e respecte identidades, a que asuma como algo natural a diversidade lingüística e cultural, a que valore positivamente o capital da diferenza..., ¿existe? Supoñamos que si ou que se pode construír, pois mesmo así non son poucos os problemas que se nos presentan.

Non abonda coa elección e vontade dos galegos para sermos aceptados como parceiros nesa comunidade. Presentámonos á mesa sen sermos convidados e sen que os convocantes contén connosco; moitos dos asistentes ignoran que existimos realmente, así coma outra información básica para explicaren e aceptaren a nosa lexitimidade. Cando Pessoa di «Minha pátria é a língua portuguesa», non está pensando, nin remotamente, nos falantes de Allariz ou Tui; si abrangue, en cambio, os lusófonos de Maputo ou Luanda. Non hai lugar para o galego no espazo lusófono deseñado en círculos concéntricos polo relator nun traballo anterior, como foi aquí exposto. Incluso nunha idea de Lusofonía tan abrangente coma a de Fernando Cristovão, que cobre todo o mapamundi, Galicia non se sitúa a par de Cabo Verde ou Guínea-Bissau, senón de localidades exóticas en que o portugués foi máis ou menos episódico no pasado. Non somos convocados a unirnos, somos nós quen peta á porta pedindo ser aceptados; unha mostra do nivel de participación máximo, ata agora, está na aprobación do texto do acordo de 1990, pois á mesa sentaron os representantes gobernamentais dos países de lingua portuguesa e nun canto observaron –convitados de pedra– os «delegados» (!) de Galicia (sen ningún tipo de representación institucional, e por tanto a título privado).

Non é esperable que sexamos recibidos cun entusiasmo á altura do que guía a nosa adhesión. A nosa irrupción en medio do debate sobre a lusofonía aquí exposto pode provocar perplexidade e, sobre todo, incomodidade nos nosos

¹ Fernando Venâncio, «O galego pasteurizado», en <http://www.pglingua.org/> (25/09/2008).

² Fernando Venâncio (2007): «Palavras doutra tribo. Sobre traduções de literatura galega», *Viceversa* 13, 25-54.

desexados socios. Para os defensores dunha lusofonía uniformizadora, baseada nunha norma única, o galego resulta incómodo porque pon máis atrancos no camiño e torna inalcanzable a ansiada meta. Tamén o é para unha gran parte dos que defenden a convivencia de diferentes normas dentro dunha comunidade máis ampla; o enorme esforzo de tecer a unidade lusófona nun contexto de respecto polas variantes canónicas nos grandes territorios (Brasil, Portugal...) tería que ser ampliado e multiplicado para acoller en bloque a variación doutra lingua sen tradición común con eles desde hai centos de anos, en proceso de estandarización e precedida do ruído que provoca o debate arredor deste. Só podemos ser parceiros desexados, como compañeiros de conveniencia, para reforzar a posición dos que defenden a existencia de varias gramáticas, e polo tanto varias linguas, nomeadamente brasileiros.

Os que estudamos a variación lingüística (non só os sociolingüistas) sabemos ben que o prestixio/non prestixio afecta a todo tipo de variedades lingüísticas e a todo tipo de variantes: falando español, un arxentino non é percibido da mesma maneira ca un mexicano ou un galego. Na súa intervención, Ivo Castro puxo tamén un acento especial na percepción do «outro» como alguén que non usa a lingua –pretendidamente común– tan ben como debera e como nós sabemos e acostumamos facer. Por iso, para sabermos como sería aceptada a comunidade galegofalante cómpre saber como son percibidas e etiquetadas –en termos de prestixio / non prestixio– as nosas particularidades, e en definitiva a nosa lingua: como nos ve un falante medio portugués?; sente que formamos parte do seu díasistema, coma un de Bragança ou un de Tavira?, máis ou menos ca un de Rio Grande do Sul?, máis ou menos ca un de Luanda?; as diferenzas percibidas crean unha imaxe positiva ou negativa?, sente algún impulso de imitarnos?; vén á súa memoria o esplendor cultural da Idade Media ligado a unha lingua antiga, etc. etc., ou unha maneira dialectal e inculta, con trazos condenados adoito pola escola e ridiculizados polo teatro?; teñen mellor imaxe de nosoutros, galegos, falando en galego ou falando en español?; cambia en algo a percepción anterior porque disfracemos a nosa lingua con trazos coma «constituición», «dicer» ou «evasión»?

Non todos os problemas se presentan da parte dos nosos solicitados anfitrións. As posicións lusistas, ao tempo que contribuíron positivamente a poñer derriba da mesa de forma sistemática e incontornable a similitude históri-

ca co portugués —que nunca estivera ausente—, tamén romperon a naturalidade do achegamento. Nunca exentas de certas doses de integrismo, fan aparecer en amplos sectores galeguistas o temor da asimilación, da perda de identidade, e por tanto provocan adoito excesivas cautelas arredor deste tema. Cómpre un traballo de conciliación interna, para camiñarmos sobre bases amplamente aceptadas, que non conduzan ou parezan conducir a metas non desexadas.

4. Podemos soñar unha lusofonía integradora coma a que se describiu e á que nos poderíamos adherir, pero non podemos nin debemos poñer todos os ovos nesa cesta nin agardar pacientemente a que os tempos sexan chegados.

A nosa irmandade con Portugal, que debería ser privilexiada, non depende da configuración de toda a Lusofonía. Reside na afinidade lingüística, nunha historia remota común, na veciñanza xeográfica, nunha posición atlántica estratéxica, na condición periférica no mapa das rexións europeas, en semellanzas de hábitat e cultura... Existe unha relación estreita e constante, reforzada progresivamente ao longo do tempo, en varios sectores culturais e científicos; por proximidade, podo asegurar que desde hai décadas se dá entre os filólogos que nos ocupamos do galego en Galicia e os lingüistas e filólogos que se ocupan do portugués en Portugal. Con Portugal podemos facer fronte en espazos peninsulares, atlánticos ou europeos que non teñen que ver coa lusofonía, aínda que ao cabo igual poden contribuír a abrírnos as portas dela.

A nosa relación con Brasil non pasa tampouco pola nosa integración na Lusofonía, nin sequera ten que pasar pola nosa relación privilexiada con Portugal; o mesmo se pode dicir dos países africanos de expresión portuguesa. Para a relación con uns e outros non existe a barreira da lingua, derrubada pola intercomprensión e polo sentimento de proximidade, non pola aprendizaxe dun estándar común a todos. Brasil forma parte do noso imaxinario, non só polo parentesco lingüístico, senón polo fluxo constante de emigrantes galegos que axudaron a construílo (tamén os galegos temos primos no Brasil e moitos brasileiros teñen avós galegos!). Non ocorre o mesmo con Angola, Mozambique e os outros países africanos, pero todos forman parte do mapa mariñeiro galego, e algún rendemento poderemos tirar desta afinidade.

Contra o final da súa intervención, o profesor Ivo Castro afirma que «como en tódolos aspectos da vida, as afinidades electivas têm mais valor que as

afinidades de sangue, porque têm de ser cuidadosamente programadas e construídas». Pois ben, a min gustaríame que Galicia fixese esa elección e programase e construíse a afinidade con Portugal e con outros países de expresión portuguesa.

Programar e construír, para o coñecemento e recoñecemento mutuos: o intercambio económico e cultural, a comunidade e cooperación científica, as accións sobre o patrimonio, a facilidade e comodidade dos transportes, o acceso á información, os contidos básicos no currículo escolar, etc. O resto virá de seu.